

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

INGLIZ TILIDA FATIK NUTQIY AKTLARNING ROLI VA QO‘LLANILISH O‘RNI

Akramova Dilnoza Numonjanovna
Andijon davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqola fatik nutqiy aktlarning ingliz tilida muloqotidagi roli hamda qo‘llanilish o‘rniga bag‘ishlangan bo‘lib, unda suhbatdoshlarning kommunikativ kompetentligi haqida ham fikr yuritiladi. Shuningdek, maqola fatik nutqiy muloqotlarning ingliz va o‘zbek tillaridagi misollar bilan boyitilgan

Kalit so‘zlar: fatik nutqiy akt, suhbat, hurmat, odob-axloq, nutqiy vaziyat, fatik belgi.

РОЛЬ И СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ ФАТИЧЕСКИХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Акрамова Дилноза Нумонжановна
Андижанский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация

Данная статья посвящена роли и особенностям использования фатических речевых актов в английском языке. В ней также рассматриваются вопросы коммуникативной компетентности участников общения. Показано, что фатические речевые акты выступают важным средством установления, поддержания и завершения коммуникации. Кроме того, статья содержит сравнительный анализ фатических единиц английского и узбекского языков с использованием конкретных примеров и раскрывает их национально-культурные особенности.

Ключевые слова: фатический речевой акт, беседа, уважение, этикет, речевая ситуация, фатический маркер.

THE ROLE AND USAGE OF PHATIC SPEECH ACTS IN THE ENGLISH LANGUAGE

Akramova Dilnoza Numonjanovna
Andijan State Pedagogical Institute, Lecturer

Abstract

This article is devoted to the role and functions of phatic speech acts in English communication and their areas of application. It also discusses the communicative competence of interlocutors and the importance of phatic expressions in establishing, maintaining, and terminating communication. Furthermore, the article is enriched with comparative examples from both English and Uzbek languages, highlighting their linguistic and cultural specificities.

Keywords: phatic speech act, conversation, respect, etiquette, speech situation, phatic marker.

Zamonaviy tilshunoslikda nutqiy aktlar nazariyasi eng dolzarb va ko‘p o‘rganiladigan mavzulardan biri bo‘lib, lingvistik shakllarni so‘roq, rad etish, minnatdorchilik, uzr so‘rash, salomlashish va boshqa ijtimoiy ahamiyatga ega harakatlar sifatida talqin etadi hamda suhbatlarni pragmatik ko‘prik sifatida namoyon qiladi. Ingliz tilida nutq akti nazariyasi va xushmuomalalik tadqiqotlariga asoslangan keng pragmatik tavsiflash an‘anasi mavjud, o‘zbek tili esa funksional stilistika, pragmatolingvistika va diskurs tadqiqotlaridagi muhim yutuqlarga qaramay, xalqaro miqyosda ko‘rinadigan illokutsion tasniflash va interaktiv tartiblarning modellarida hali ham yetarlicha ifodalanmagan. Natijada tillararo taqqoslash ko‘pincha o‘zbek tilidagi nutq akti nazariyasi doirasida yetarlicha tizimlashtirilmaganligicha qolmoqda.

Ayniqsa, fatik muloqot uzoq vaqtdan beri asosan taklif mazmunini uzatish o‘rniga ijtimoiy aloqani o‘rnatadigan yoki saqlaydigan munozara sifatida tan olingan. Shunga qaramay, qat‘iy nutq-harakat nuqtai nazaridan, fatik harakatlar shunchaki “bo‘sh” formulalar emas, balki ular ishtirokni tashkil etuvchi, moslashtirishni ko‘rsatadigan, yuz tahdidini yumshatadigan va suhbat orasidagi o‘tishlarni boshqaradigan an‘anaviy illokutsion kuchlarni yaratadi. Ingliz tilida bunday harakatlar odatda salomlashish, kichik suhbat, suhbatni tamomlash va odatiy xushmuomalalik ifodalari orqali o‘rganiladi, o‘zbek tilida esa ular murojaat shakllari, sog‘liq va uy-ro‘zg‘or haqidagi so‘roqlar hamda mehmondo‘stlik va xayrlashish atrofidagi madaniy jihatdan barqarorlashgan ketma-ketliklar bilan kesishadi.

Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillariga qo‘llaniladigan nutq harakatlari nazariyasining kengroq arxitekturasi doirasida fatik nutq harakatlarining qiyosiy-pragmatik tahlilini ishlab

chiqishdir. Maqsadlar fatik aktlarni illokutiv atamalar bilan qanday aniqlash mumkinligini aniqlashtirish; ingliz va o'zbek tilining o'zaro ta'sirida ularning asosiy funksional sohalarini tavsiflash; ikkala tilda ham takrorlanuvchi lingvistik realizatsiyalar va ketma-ket jumalarni aniqlash; hamda fatik harakatlar xushmuomalalik strategiyalari, navbatchilik va pozitsiyani boshqarish bilan qanday o'zaro ta'sir qilishini ko'rsatishdir. Tadqiqot nutq akti nazariyasiga fatik aktlarni eng yaxshi tarzda marginal suhbat "shovqini" sifatida emas, balki barqaror kommunikativ maqsadlarga ega an'anaviy o'zaro ta'sirli harakatlar sifatida ko'rib chiqish kerakligini ta'kidlab, hissa qo'shadi. Ularning tillararo taqqoslashi ham universal o'zaro ta'sirli ehtiyojlarni, ham tilga xos pragmatik xususiyatlarni ochib beradi.

Nazariy asos klassik nutq akti nazariyasiga va keyingi pragmatik takomillashtirishlarga asoslanadi, ular illokutiv kuch, muvaffaqiyat omillari va ko'plab kundalik gaplarning an'anaviy xususiyatini ta'kidlaydi [1; 2]. Ushbu tizim, ayniqsa, salomlashish, so'roq-javob va suhbatdagi oldingi yakunlash kabi odatiy qo'shni juftliklar uchun ma'noni ketma-ket tashkil etishdan kelib chiqadigan deb hisoblaydigan interaktiv nuqtai nazarlar bilan to'ldiriladi [3]. O'zbek tilidagi materiallar uchun tahlil shuningdek, o'zbek lingvistik odob-axloq qoidalari, murojaat amaliyotlari va funksional stilistikasining belgilangan tavsiflariga tayanadi, ular an'anaviy formulalar va ularning ijtimoiy taqsimoti haqida lingvistik asoslangan ma'lumotlarni taqdim etadi [6; 7; 8].

So'nggi yillarda ekspressiv va fatik tabiatli aktlarga qiziqish sezilarli darajada ortdi. Minnatdorlik bildirish, tabriklash, hamdardlik izhor etish, hol-ahvol so'rash, salomlashish va xayrlashish singari birliklar axborot uzatishdan ko'ra ko'proq ijtimoiy munosabatni tartibga soladi. Shu sababli ular o'zbek tilidagi pragmatik tizimning o'ziga xos, milliy-madaniy jihatdan belgilangan qatlamini tashkil etadi. Aynan mana shu holat fatik nutqiy aktlarni o'zbek tilshunosligi doirasida mustaqil ravishda o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

“Rahmat!”

“Kechirasiz.”

“Tabriklayman!”

“Juda afsusdaman.”

Masalan: “Kechirasiz, sizni bezovta qildim.”

Bu yerda ekspressiv va direktiv element mavjud.

Umuman olganda, o'zbek tilshunosligida nutqiy aktlar nazariyasiga oid qarashlar hali ham rivojlanishda bo'lsa-da, mavjud ilmiy ishlar ushbu yo'nalishning barqaror nazariy bazaga ega bo'lib borayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, milliy nutq odobi, hurmat kategoriyasi, bilvositalik, muloqot etiketi va fatik aloqa shakllari istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Salomlashish:

“Assalomu alaykum.” — “Va alaykum assalom.”

“Yaxshimisiz?”

Hol-ahvol so'rash:

“Ishlaringiz yaxshimi?”

“Uyda hamma tinchmi?”

Xayrlashish:

“Xayr, yaxshi boring.”

“Ko'rishguncha.”

Bu aktlar axborot bermaydi, balki ijtimoiy aloqani mustahkamlaydi. O'zbek tilshunosligida nutqiy aktlar nazariyasi hali to'liq shakllanib bo'lmagan bo'lsa-da, u allaqachon mustahkam ilmiy asosga ega. Ayniqsa:

- hurmat kategoriyasi;
- bilvosita ifoda;
- muloqot etiketi.

Xulosa. Fatik aktlar nutqiy muloqot jarayonining eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Ular suhbatni boshlash, davom ettirish, suhbatdoshlar o'rtasida ijtimoiy-psixologik aloqa o'rnatish, muloqot muhitini yumshatish hamda kommunikativ munosabatni barqaror saqlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan fatik aktlar oddiy salomlashuv, hol-ahvol so'rash yoki xayrlashuv shakllaridangina iborat bo'lmay, balki milliy nutq madaniyati, odob me'yorlari va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi murakkab pragmatik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, fatik aktlarning o'zbek tilidagi qo'llanishi milliy muloqot madaniyati bilan bevosita bog'liq ekanini aniqlandi. O'zbek nutqida salomlashish, hol-ahvol so'rash, minnatdorchilik bildirish, uzr so'rash, murojaat qilish va xayrlashish kabi fatik shakllar suhbatdoshlar

o'rtasidagi munosabatni belgilashda muhim vazifa bajaradi. Bunday birliklar orqali so'zlovchi nafaqat axborot uzatadi, balki o'zining hurmati, samimiyati, ijtimoiy mavqeni anglash darajasi va muloqot odobiga munosabatini ham ifodalaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida nutqiy aktlarning shakllanishi va qo'llanishida ijtimoiy omillar muhim ahamiyatga ega. Xususan, yosh, maqom, ijtimoiy masofa, qarindoshlik aloqalari, jins, kasbiy munosabat, rasmiy yoki norasmiy muloqot vaziyati hamda milliy nutq odobi fatik aktlarning tanlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, kattalarga murojaat qilishda hurmat shakllarining qo'llanishi, yaqin kishilar bilan samimiy ifodalardan foydalanish yoki rasmiy vaziyatlarda me'yoriy nutq birliklariga murojaat qilish o'zbek tilidagi fatik aktlarning ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini yaqqol namoyon etadi. Shu bois nutqiy aktlarni, xususan, fatik aktlarni faqat lingvistik hodisa sifatida o'rganish yetarli emas. Ularni ijtimoiy-madaniy, pragmatik va kommunikativ fenomen sifatida tahlil qilish zarur. Chunki fatik aktlar til egalari dunyoqarashi, milliy mentaliteti, axloqiy qadriyatlarini, muomala madaniyati va ijtimoiy munosabatlar tizimini aks ettiradi. Ular orqali jamiyatda shakllangan hurmat, samimiyat, muloyimlik, andisha, kattalarga ehtirom va kichiklarga izzat kabi qadriyatlar nutqiy shaklda namoyon bo'ladi. Umuman olganda, o'zbek tilshunosligida nutqiy aktlar nazariyasining rivojlanishi tilni faqat grammatik va semantik tizim sifatida emas, balki insonlararo muloqot, ijtimoiy munosabat va madaniy qadriyatlarni ifodalovchi vosita sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Fatik aktlarning tadqiqi esa o'zbek nutq madaniyatining pragmatik xususiyatlarini chuqurroq anglash, milliy muloqot me'yorlarini aniqlash va zamonaviy lingvopragmatik tadqiqotlarni boyitish uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 166 p.
2. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
3. Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
4. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
5. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.
6. Mahmudov N. O'zbek tilining pragmalingsvistikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – 240 b.
7. To'xtasinov I. O'zbek nutq odobi va muomala madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. – 176 b.
8. Yo'ldoshev M. O'zbek tilida nutqiy aktlar va kommunikativ niyat. – Toshkent: Akademya, 2018. – 200 b.
9. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.